

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה יז: הזכרת שבת, מועד וראש חודש בברכת

המזון

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יז: הזכרת שבת, מועד וראש חודש בברכת המזון

* *

רקע

סוגייתנו מחדשת שהשוכח את הזכרת המועד, יכול להשלימה בברכה מיוחדת הצמודה לברכת המזון. תוך כדי דיון זה, נדון גם ביסוד החיוב להזכיר מעין המאורע, וגם בדיני טועה בברכת המזון.

מקורות

- א. גמ' מט-מט: "יתיב רבי זירא אחורי דרב גידל... פתח בהטוב והמטיב חוזר לראש:"
 ב. שבת כד. "איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון... הזכרה בברכת המזון"
 ג. תוס' ד"ה אי רי"ף לו-לו: "והיכא דברייך ברכת המזון בשבת וטעה... לא מהדרינן ליה"
 תלמידי רבינו יונה לו-לו: ד"ה לאות, ברכת רא"ש סי' כג
 רא"ה ד"ה דאמר רב נחמן, "ולענין שבתות וימים טובים... וגם זה ברור"
 רמב"ם הל' ברכות פ"ב הל' ה-ו, יב-יג
 ד. תלמידי רבינו יונה לו. ד"ה לאות
 רא"ה ד"ה והני מילי היכא דאדכר
 ה. שו"ע סי' קפח סע' ה-י, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה דאמר רב נחמן, "ולענין שבתות וימים טובים...",
 והני מילי היכא דאדכר

ולענין שבתות וימים [טובים], אפילו אכל מאה פעמים ביום ולא הזכיר באחרונה שבת חזור, טעמא דעקר חזרה קאמרינן משום דלא סגי' דלא אכיל פת בהאי יומא, ולא אמרינן בהאי סעודתא אלא בהאי יומא, ומשום דהאי גברא לא סגי' דלא אכיל פת בהאי יומא חיובא לחזור, והאי טעמא לכלהו סעודות, וגם זה ברור.

והני מילי היכא דאדכר מקמי דפתח בהטוב והמטיב, אבל לבתר דפתח בהטוב והמטיב חוזר לראש. [דהיכי] דאתמר בשום דוכתא סתמא חוזר לגמרי קאמר, וטעמא דמלתא לפי שכבר גמר כל ברכות התורה ופתח בהטוב והמטיב דסילק עצמו מברכות של תורה לברכה אחרת והא חשיבא הפסקה לגמרי ובעי חזרה לראש. וליכא לדמוייה כלל לההיא דלעיל ברגיל לומר תחנונים אחר תפלתו דחוזר לעבודה ונימא דהכא נמי חוזר לנחמה, דלא דמו כלל, דרגיל לומר תחנונים, תחנונים כתפלה אריכתא דמיאן, אבל כאן קבעו להפסיק ביניהן באמן ועשאוה לנחמה סוף ברכתיו ופתחו בה בברוך, עשאוה כברכה בפני עצמה לגמרי.

הסבר הסוגיה

טעה ולא הזכיר של שבת, אומר: ברוך שנתן שבתות למנוחה... טעה ולא הזכיר של יום טוב, אומר: ברוך שנתן ימים טובים... טעה ולא הזכיר של ראש חודש, אומר: ברוך שנתן ראשי חדשים. [גמ' מט.]

הגמ' עוסקת בדינו של השוכח הזכרת המועד בברכת המזון ומחדשת שלוש הלכות:
 א. השוכח את ההזכרה יכול להשלימה בברכה צמודה לברכת המזון.
 ב. היכולת להשלים הזכרת המועד בברכה צמודה לברכת המזון היא רק אם לא פתח כבר בברכת "הטוב והמטיב".
 ג. השוכח להזכיר שבת - חוזר ומברך ברכת המזון, השוכח להזכיר ראש חודש - אינו חוזר ומברך.

לפני דיון בהלכות המתחדשות בסוגייתנו, יש לדון בהלכה המהווה את הבסיס לדיון בסוגייתנו, והיא הדין שיש חיוב להזכיר את המועד בברכת המזון. דין זה מובא בסוגיה הקודמת [מח: - "מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע"], ונידון במסכת שבת [כד.]. הגמ' במסכת שבת קובעת שבשבת וביום טוב יש חיוב להזכיר את המועד, מביאה מחלוקת אמוראים אם גם בראש חודש יש חיוב להזכיר את המועד, ומסקנתה שיש. במועדים מדרבנן אין חיוב להזכיר את המועד, אך בחנוכה ובפורים מזכירים משום פרסום הנס.

עולה מגמ' זו, שגדרי חיוב הזכרת המועד בברכת המזון אינם זהים לגדרי חיוב הזכרה בתפילה, שהרי בתפילה ברור שחייבים להזכיר אפילו מועדים מדרבנן. כדי להבין את ההבדל בין חיוב הזכרה בברכת המזון לחיוב הזכרה בתפילה, יש לשוב לשתי הבנות היסוד של חיוב הזכרת המועד בתפילה [ההבנות הובאו לעיל ח"א עמ' 333]: א. חיוב הזכרה. חכמים תיקנו להזכיר את המועד בתפילה. השוכח הזכרת המועד, חייב לחזור ולהתפלל למרות שיצא ידי חובת תפילה, כדי לקיים את חובת הזכרת המועד. ב. "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו". חכמים תיקנו לברך את הקב"ה בברכה המתאימה למועד. ליום חול תיקנו תפילה של חול, לראש חודש תיקנו תפילה של ראש חודש, לשבת תפילה של שבת, ולרגלים תפילה של רגלים. המחסיר הזכרת המועד, לא התפלל את התפילה הראויה למועד, וכאילו לא התפלל כלל.

לכאורה ניתן להבין גם את חיוב הזכרת המועד בברכת המזון בשתי דרכים אלו: א. חיוב הזכרה - חכמים תקנו להזכיר את המועד בברכת המזון. ב. "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו" - חכמים תקנו לברך את הקב"ה בברכה המתאימה למועד. יש ברכת המזון של חול ויש ברכת המזון של שבת, יש ברכת המזון של ראש חודש ויש ברכת המזון של יום טוב. הזכרת המאורע מגדירה את ברכת המזון כברכת המועד. אך שתי הדרכים הללו אינן מצליחות להסביר את גדרי חיוב הזכרת המועד בברכת המזון.

לפי הדרך הראשונה, שחכמים תקנו להזכיר את המועד בברכת המזון, ההלכה שהשוכח הזכרת שבת בברכת המזון חוזר, אינה ברורה. המברך ברכת המזון ללא הזכרת שבת, קיים

מצות ברכת המזון, וכיצד הוא יכול לחזור ולברך ברכה נוספת כדי לקיים את חובת ההזכרה, הרי ברכה נוספת היא ברכה לבטלה [בתפילה, שמתר להתפלל תפילת נדבה ואין מושג של "תפילה לבטלה", ניתן לומר שהוא יצא ידי חובת תפילה, והוא חוזר ומתפלל כדי לקיים את חובת ההזכרה. אבל בברכת המזון, אם הוא יצא ידי חובת ברכה, הוא אינו יכול לחזור ולברך פעם נוספת]? לפי הדרך השנייה, שהוספת מעין המאורע בברכת המזון היא מדין "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו", וברכת המזון ללא הזכרת המאורע אינה ברכה, ההלכה שהשוכח "יעלה ויבוא" בראש חודש אינו חוזר, אינה ברורה. כיוון שבכך ללא הזכרת המאורע אינה ברכה, מדוע המשמיטה בראש חודש יוצא ידי חובתו ואינו חוזר ומברך?

על כרחנו, שיש הבדל בין הזכרת שבת לבין הזכרת ראש חודש. בשבת חובת הזכרה היא מדין "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו", ואילו בראש חודש יש רק "חובת הזכרה". הסבר החילוק הוא על פי הנאמר בגמ': "שבתות וימים טובים דלא סגי דלא אכיל... אי טעי הדר" - בשבת שחייבים לאכול, הסעודה היא סעודת שבת, ולכן חייבים לברך "ברכת המזון של שבת", והשוכח לאומרה צריך לחזור ולברך ברכת המזון כהלכתה. בראש חודש שאין חובת לאכול, אין חובת לברך "ברכת המזון של ראש חודש", ולכן השוכח להזכיר את המועד אינו חוזר ומברך.

ההבחנה בין חובת הזכרה שהוא חלק ממהות הברכה, ולכן חוזרים ומברכים שנית, לבין חובת שהיא תוספת לברכה, ואין חוזרים ומברכים שנית, מפורשת בשאלות [יתרו שאלתהא נד]: "ברם צריך טעה ולא הזכיר של שבת ויום טוב חוזר לראש אי לא, מי אמרינן כיון דבירך ברכת המזון יצא ידי חובתו, ואי הדר מברך הוא ברכה שאינה צריכה, או דילמא כיון דתיקנוה רבנן ואסמכוה אקרא, דכתיב: 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' א-להיך על הארץ הטובה' כמאן דלא בריך דמי".

ההבחנה בין הזכרה מעין המאורע בשבת לבין הזכרה מעין המאורע בראש חודש, מדויקת מלשון הרמב"ם. הרמב"ם [הל' ברכות פ"ב ה"ה] פוסק: "בשבתות ובימים טובים מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע... ואומר בשבת א-להינו וא-להי אבותינו רצה... ובימים טובים אומר יעלה ויבוא. וכן בראשי חדשים ובחולו של מועד מוסיף באמצע ברכה שלישית יעלה ויבוא".

בשבתות וימים טובים, כותב הרמב"ם "אומר", בראש חודש ובחול המועד, כותב הרמב"ם "מוסיף". בשבתות וימים טובים החיוב הוא חלק ממהות ברכת המזון ולכן "אומרים" אותו, בראש חודש ובחול המועד החיוב הוא רק תוספת לברכה, ולכן מנסח הרמב"ם "מוסיף"¹.

לפי הבנה זו ניתן להבין שתי הלכות:

¹ הרמב"ם מקפיד על לשונות אלו גם בהלכות תפילה [פ"ב הל' י"ד]: "בראשי חדשים... אומר בעבודה... יעלה ויבוא... בחנוכה ופורים מוסיפין בהודייה על הניסים... בימי התעניות... מוסיף בשומע תפלה עננו". יש לשים לב שעל "יעלה ויבוא" בתפילה הרמב"ם כותב "אומר", ובברכת המזון הוא כותב "מוסיף".

א. שכח "רצה" בסעודה שאינו חייב בה. נחלקו הראשונים אם האוכל סעודה נוספת לשלוש סעודות החובה ושוכח להזכיר בה "רצה" חוזר ומברך. תוס' [ד"ה אין] ורוב הראשונים סוברים שאינו חוזר ומברך. הרא"ה [ד"ה דאמר רב נחמן] סובר שחוזר ומברך. התוס' סוברים, שכיוון שהסעודה אינה מחובת היום, הוא יוצא ידי חובת ברכת המזון אף אם בירך עליה "ברכת המזון של חול". הרא"ה סובר, שלמרות שסעודה זו אינה חובה, כיוון שמקיימים בה מצות עונג שבת, חותם השבת עליה, והיא חייבת ב"ברכת המזון של שבת".

ב. שכח "יעלה ויבוא" בשבת ראש חודש. נחלקו הראשונים אם צריך לחזור ולברך. הרא"ה [ד"ה דאמר רב נחמן] סובר שאינו חוזר. אמנם חייבים לאכול את הסעודה, אבל החיוב הוא מפאת קדושת שבת, ולכן יש חובה לברך "ברכת המזון של שבת" אבל אין חובה לברך "ברכת המזון של ראש חודש". הרשב"א [ד"ה שבתות] סובר, שהשוכח "יעלה ויבוא" בשבת ראש חודש חוזר. מוכח מדברי הרשב"א שהוא הביין את דין הזכרת המועד בברכת המזון בדרך אחרת, ולא זכיתי להביין את שיטתו.

הגמ' מחדשת שניתן להוסיף ברכה מעין המאורע לברכת המזון. כל עוד המברך לא פתח בברכת הטוב והמטיב, ברכת המזון לא הסתיימה, וניתן להזכיר מעין המאורע. אמנם, כיוון שאי אפשר להוסיף הוספות ללא מטבע של ברכה, מזכירים את המאורע במטבע של ברכה. הראשונים נחלקו בכמה מחלוקות בענין ברכה זו:

א. ברכה בשם ומלכות. רוב הראשונים [תלמידי רבינו יונה לו. ד"ה לאות, וכך משמע גם מתוס' ד"ה ברוך, רמב"ם פ"ב הי"ב] סוברים שברכה ללא שם ומלכות אינה ברכה, וכדי שהזכרת המאורע תהיה חלק מברכת המזון, צריך לאומרה בברכה בשם ומלכות. הראב"ד [ברשב"א ד"ה ברוך. מקור דבריו בהשגות על בעל המאור (מד. אות ב)] חולק, ולדעתו רק ברכה קבועה צריכה שם ומלכות, ברכה זו, ושאר ברכות שאינן קבועות, אין בהן שם ומלכות.

ב. הזכרת שם החג. רוב הראשונים [רי"ף לו., רמב"ם (פ"ב הי"ב) ורא"ש (סי' כג)] מצטטים את לשון הברכה כמובא בגמ' "ברוך שנתן ימים טובים לעמו ישראל... בא"ה מקדש ישראל והזמנים", ואינם אומרים שצריך להזכיר את שם המועד, משמע שאין צריך להזכיר את שם המועד [כך מדייק גם השלטי גבורים לו. אות א], הראב"ד [בטור סי' קפח] סובר שצריך להזכירו.

נראה להסביר, שלשיטת הראב"ד הזכרה בברכת המזון זהה להזכרה בתפילה, ובשתייהן צריך להזכיר את שם המועד. שאר הראשונים מחלקים בין הזכרה בברכת המזון לבין הזכרה בתפילה, בתפילה יש חיוב להזכיר את המועד, בברכת המזון יש רק חיוב "לברך ברכת המזון של מועד", ושם המועד אינו רלוונטי [אמנם בהזכרת המועד בתוך ברכת המזון מזכירים גם את שם המועד, אך הסיבה לכך היא שאנו משתמשים בנוסח של "יעלה ויבוא" שמזכירים בו את המועד בתפילה].

ג. חתימת הברכה של ראש חודש. הגמ' מסתפקת אם חותמים את הברכה של ראש חודש. הרי"ף [לו: באלפס] מכריע שלא חותמים והרא"ש [סי' כג] מכריע שחותמים², כדי שלא לשנותה משבת ויום טוב. נחלקו הראשונים מדוע לא לחתום את הברכה: תלמידי רבינו יונה

² לבעל המאור [לו: שיטה שלישית, ולדעתו האמוראים נחלקו אם אומרים "ברוך שנתן" בראש חודש, והלכה כרב נחמן שאם שכח "יעלה ויבוא" בראש חודש אינו חוזר כלל אפילו כשלא פתח בברכת "הטוב והמטיב".

[לו. באלפס ד"ה לאות] סוברים שהיא ברכה קצרה, שאומרים בה רק "אשר נתן ראשי חודשים לעמו ישראל לזכרון"³. הרא"ה [ד"ה והיכא דטעה] סובר, שהזכרת ראש חודש אינה חשובה, ולכן אין חותמים בה. כנראה שהוא מחלק בין הזכרת ראש חודש לבין הזכרת שבת ויום טוב. הזכרת ראש חודש היא מדין חיוב הזכרה בלבד, וחיוב זה ניתן לקיים בברכה קצרה הצמודה לברכת המזון, הזכרת שבת ויום טוב היא מהחיוב "לברך ברכת המזון של מועד", ולכן צריך לברך ברכה ארוכה כשאר הברכות של ברכת המזון [השו"ע סובר כרא"ה, ולכן הוא פוסק (סי' קפח סע' ז), שבשבת ראש חודש, חותם "מקדש השבת" ולא "מקדש השבת וראשי חודשים"].

ד. נוסח הברכה. הנוסח של הברכה בשבת לפי הגמ' שלנו הוא: "ברוך שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית", ושל ימים טובים הוא: "ברוך שנתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון". שבת מאופיינת כיום מנוחה וכיום המיועד להיות "אות וברית", שני מאפיינים אלו מפורשים בכתוב. יום מנוחה מהפסוק: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" [דברים ה, ג], ואות וברית מהפסוק: "ושמרו בני ישראל את השבת... לדרתם ברית עולם ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" [שמות לא, טז-יז]. יום טוב מאופיין כיום שמחה וזכרון. ה"שמחה" נובעת ממצות שמחה המיוחדת ליום טוב, ואינה קיימת בשבת⁴. ה"זכרון" מפורש בתורה [במדבר ה, י] כמאפיין של ראש חודש ויום טוב: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצצרת... והיו לכם לזכרון לפני א-להיכם" [הנוסח של "יעלה ויבוא" מבוסס כולו על הזכרון הקיים בימים טובים ובראשי חודשים, "ויפקד ויזכר זכרונו ופקדונו..."]⁵.

בשבת מוסיפים את המילה "באהבה". מסביר ר' מרדכי יפה בעל ה"לבושים" [מובא במעדני יום טוב סי' כג אות פ], שאהבה מיוחדת לשבת, כיוון שאת השבת עם ישראל קיבלו באהבה במרה, ואת המועדים ושאר המצוות הם קיבלו בסיני, ושם נכפה עליהם הר כגיגית. אולם לפי נוסח הברכה, האהבה מתייחסת לנתינה ולא לקבלה, שהקב"ה נתן את השבת באהבה. אולי ניתן להסביר, שהמועדים שייכים רק לעם ישראל, ואהבת הקב"ה אינה ניכרת בהם, אבל שבת שייכת במהותה לכל העולם כולו, ובאהבת הקב"ה זכינו אנו לקבלה.

הגמ' [מט:]: אומרת: "אמר רבי שילא אמר רב: טעה - חוזר לראש". נחלקו הראשונים להיכן חוזר: רש"י [ד"ה והדר לרישא], רמב"ם [פ"ב הי"ג], רא"ש [סי' כג] ורא"ה [ד"ה והני מילי] מפרשים, שחוזר לראש ברכת המזון. הראב"ד [מובא בתלמידי רבינו יונה לו. ד"ה לאות], תלמידי

³ אמנם ביום טוב מוסיפים מילה אחת בלבד: "לשמחה", אך כיוון שיש בברכה שני נושאים, גם שמחה וגם זכרון, הרי היא ברכה ארוכה.

⁴ לכן בנוסח אשכנז, אין מזכירים שמחה בתפילת שבת, חוץ מבתפילת מוסף שאומרים: "ישמחו במלכותך שומרי שבת", שבה השמחה נובעת מהקרבן.

⁵ לפי הר"ף הנוסח הוא: "ברוך אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולששון", וה"זכרון" אינו מוזכר. אולי לדעת הר"ף הזכרון קשור לחצוצרות ולמקדש בלבד, ולכן מופיע זכרון בברכת עבודה ובברכת "בונה ירושלים" [ב"יעלה ויבוא"], ומושטט מברכה זו.

רבינו יונה [שם] והרשב"א [ד"ה לא] סוברים שדין ברכת "הטוב והמטיב", כדין תחנונים לאחר התפילה [עיי' גמ' כט:], וחוזר לראש ברכת "בונה ירושלים".

הרא"ה והרא"ש מסבירים את הדין שחוזר לתחילת הברכה בשני הסברים שונים. הרא"ה מפרש שברכת "הטוב והמטיב" אינה כתחנונים שאחר התפילה. מהותה של התפילה היא העמידה לפני ה', וכיוון שהתחנונים הם חלק מעמידה זו, סיום התפילה הוא רק לאחר סיום התחנונים. ברכת "הטוב והמטיב" אינה חלק מברכת המזון אלא רק תוספת שנתקנה בסמיכות לה, וממילא ברכת המזון מסתיימת בסוף ברכת "בונה ירושלים". הרא"ש מפרש שדין ברכת "הטוב והמטיב" כדין תחנונים שאחר התפילה, וחוזר לראש מפני ששלוש הברכות של ברכת המזון הן כברכה אחת, וכפי שהטועה בברכת "שים שלום" חוזר ל"רצה", כך הטועה בברכת "בונה ירושלים" חוזר לראש הברכה הראשונה.

נפקא מינה בין שני ההסברים הללו היא דינו של הטועה בברכת הארץ, כגון שוכח ברית ותורה. לפי הרא"ה השוכח ברית ותורה בברכת הארץ חוזר לתחילת הברכה, שהרי הוא עדיין לא סיים את ברכת המזון, אך לפי הרא"ש שלוש הברכות הן ברכה אחת והטועה באחת מהן חוזר לראש.

מחלוקת נוספת של הראשונים בדין טעות בברכת המזון היא לגבי ברכת הזימון. הריטב"א [ד"ה ואמרינן] סובר, שהמברך בחבורה ושכח "רצה", חוזר לברכת הזימון, הכלבו [סי' כה.] סובר שידי זימון יצאו, וחוזרים לברכת הזן. את מחלוקתם נראה לפרש כמחלוקת בהבנת ברכת הזימון. לדעת הריטב"א ברכת הזימון היא חלק מברכת המזון, ולכן כשלא יצאו ידי חובת ברכת המזון לא יצאו ידי חובת זימון. לדעת הכלבו ברכת הזימון אינה חלק מברכת המזון אלא ברכה עצמאית, וכיוון שברכה זו אינה זקוקה להזכרת המועד, הם יצאו ידי חובתה.⁶

סיכום

חכמים תיקנו להזכיר את המועד בברכת המזון כשם שמזכירים את המועד בתפילה, אך שני החיובים אינם זהים זה לזה. חיוב הזכרת שבתות וימים טובים בברכת המזון הוא כדי להגדיר את הברכה כברכה של המועד, ולכן המשמיט הזכרה זו צריך לחזור ולברך, חיוב הזכרת ראש חודש הוא מפני חיוב הזכרה בלבד, ולכן המשמיטו אינו חוזר ומברך. את כל המועדים צריכים להזכיר בתפילה, ואילו בברכת המזון מזכירים רק מועדים מהתורה או מועדים שיש בהם פרסום הנס.

נחלקו הראשונים להיכן חוזר הטועה בברכתו, הרא"ש סובר שכל הברכות הן כברכה אחת, ולכן חוזר לראש, הראב"ד ותלמידי רבינו יונה סוברים שאם לא סיים ברכת "הטוב

⁶ היה ניתן לומר שהם חולקים בהבנת חיוב אמירת "רצה". הריטב"א סובר שהחיוב הוא חלק מהגדרת הברכה, ודינם כדין חבורה שלא בירכה, המתחילה את ברכתה בברכת הזימון. הכלבו סובר שהחיוב הוא תוספת לברכה, ואין צורך לחזור על ברכת הזימון כדי להשלים את חיוב הזכרת המועד. אולם על פי האמור לעיל, שאלה זו הוכרעה כבר.

והמטיב" חוזר לתחילת הברכה שטעה בה, ורש"י והרמב"ם סוברים שהטועה וסיים ברכת "בונה ירושלים" - חוזר לראש.

השוכח הזכרת המועד ונזכר לפני שהתחיל ברכת "הטוב והמטיב" משלים הזכרה זו בברכה מיוחדת. נחלקו הראשונים אם מזכירים בה את שם המועד, ואם חותמים את הברכה של ראש חודש.

הלכה

הלכות הזכרת המועד בברכת המזון רבות ומורכבות, ולכן נחלקן לחמישה נושאים:

א. מהם המועדים שמזכירים אותם בברכת המזון. השו"ע [סי' קפח סע' ה] פוסק שמזכירים שבת, יום טוב, חול המועד וראש חודש. הוא [סי' תריח סע' י] פוסק שחולה האוכל ביום הכיפורים מזכיר את המועד בברכתו, והרמ"א [סי' תקנז] מוסיף שגם חולה האוכל בתשעה באב מזכיר את המועד ואומר "נחם" בברכת המזון. הגר"א [שם ושם] מאמץ את פסקו של השו"ע, שהרי יום הכיפורים הוא יום שיש בו קרבן מוסף, ומפורש בגמ' בשבת שיש בו חיוב הזכרת המועד, וחולק על פסק הרמ"א מפני שמפורש בגמ' זו שאין חיוב הזכרה ביום שאין בו קרבן מוסף [חוץ מחנוכה ופורים מפני חיוב פרסום הנס]. המגן אברהם [סי' תריח סק"י] כותב ששבולי הלקט חולק על פסק השו"ע לגבי חולה ביום הכיפורים, אך הוא מורה לנהוג כפסק השו"ע. הט"ז [סק"י] חולק למעשה על פסק השו"ע, ומורה שחולה לא יזכיר את המועד בברכתו, מפני שיום הכיפורים אינו מתחייב בהזכרה בברכת המזון. המשנה ברורה [סי' קפח סק"ט] מורה להזכיר ביום הכיפורים, ואינו מכריע [סי' תקנז סק"ה] בדין הזכרה בתשעה באב.

ב. שוכח הזכרת המועד. שכח "רצה", בשתי הסעודות הראשונות של שבת חוזר ובסעודה שלישית אינו חוזר [שו"ע סי' קפח סע' ו, ח]. שכח "יעלה ויבוא" בשתי הסעודות הראשונות של יום טוב - חוזר [משנ"ב סקכ"ו]. שכח "יעלה ויבוא" בחול המועד ובראש חודש - אינו חוזר [שו"ע סע' ז]. חולה ששכח "יעלה ויבוא" ביום הכיפורים - אינו חוזר, שהרי אינו חייב ב"סעודת יום כיפורים" [משנ"ב סק"ט]. שכח "יעלה ויבוא" בסעודת של ראש השנה, לדעת המגן אברהם אינו חוזר, כיוון שיש דעות שמוותר להתענות בראש השנה, לדעת האליה רבה חוזר, כיוון שלהלכה חייבים לאכול בראש השנה [משנ"ב סק"ט]. המהרש"ל [שו"ת סי' מח, מובא בט"ז סי' תרצג סק"ב ומגן אברהם סי' תרצה סק"ט] פוסק ששוכח "על הנסים" בסעודת פורים חוזר, שהרי הוא חייב בסעודה זו מתקנת נביאים וחכמים. הט"ז [סי' תרצג סק"ב] פוסק שאם סעד בבוקר ואמר "על הנסים" בברכת המזון אינו חוזר אם שכח "על הנסים" בסעודת פורים, שהרי יצא ידי חובתו בסעודת שחרית. המגן אברהם [סי' תרצה סק"ט] סובר שמעיקר הדין אינו צריך לחזור, אך למעשה הוא מורה כפסק הט"ז⁷. המשנה ברורה [סי' תרצה סק"ט] מביא את מחלוקת הפוסקים ומכריע שספק ברכות להקל ואינו חוזר ומברך.

⁷ המגן אברהם מוכיח את שיטתו מהתפילה שהיא חובה ואף על פי כן שוכח "על הנסים" אינו חוזר ומתפלל. המהרש"ל כנראה סובר שאין חיוב להתפלל בפורים "תפילה של פורים", ויוצאים ידי חובה אף ב"תפילה של חול", אך יש חיוב לסעוד בפורים ולברך על סעודתו "ברכת המזון של פורים". ניתן להוסיף הסבר

ג. נוסח הברכה שמזכירים בה את המועד לאחר ברכת "בונה ירושלים". מברך את הברכה בשם ומלכות [שו"ע סע' ו], אפילו בראש חודש [משנ"ב סקכ"ה]. בראש חודש ובחול המועד אינו חותם את הברכה [סע' ז], ומהמגן אברהם [סק"ז ואולי ניתן לדייק כך גם מסקט"ז]. עיין ביאור הלכה סע' ח ד"ה בשבת] משמע שאינו חותם את הברכה בכל מקרה שהנזכר לאחר סיום הברכה אינו חוזר ומברך. המשנה ברורה [סק"ק יט, לא וביאור הלכה סע' ח ד"ה בשבת (יש לשים לב להבדל בפסק במקומות השונים)] פוסק כאחרונים החולקים על המגן אברהם וסוברים שבכל החגים חותם את הברכה. בסעודה שלישית של שבת, כותב המשנה ברורה [סקל"א] בשם המגן אברהם שאינו חותם, אך בביאור הלכה מכריע שחותם. חולה ששכח "יעלה ויבוא" ביום כיפור, יש אומרים שמברך את הברכה ללא חתימה, המשנה ברורה [סקי"ט] מכריע שאינו מברך את הברכה כלל.

ד. מתי מברך את הברכה, ומתי חוזר ומברך ברכת המזון. המשנה ברורה [סקכ"ב] פוסק שאם אמר "ברוך אתה" של ברכת "בונה ירושלים" ועדיין לא אמר את שם ה', חוזר להזכרת המועד ומשלים הברכה. אם אמר את שם ה', ישלים "למדני חוקיך" ויחזור להזכרת המועד [עיין שער הציון אות יח דיון בדיון זה]. הוא מביא את פסק החיי אדם, שאם התחיל "ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם" של ברכת "הטוב והמטיב" משלים "אשר נתן שבתות למנוחה" ואינו צריך לחזור ולברך. בביאור הלכה [ד"ה עד] הוא מפקפק בדיון זה מפני שפתח ברכה זו על דעת ברכת "הטוב והמטיב" וממילא סיים את ברכת המזון, ואינו יכול לצרף לה את הברכה הנוספת להזכרת המועד.

ה. להיכן חוזר. השו"ע [סע' ו, ט] פוסק שהשוכח "רצה" בשבת ו"יעלה ויבוא" ביום טוב חוזר לתחילת ברכת המזון, ואינו צריך לחזור על ברכת הזימון.

לשיטת המגן אברהם, שבפורים אין חיוב הזכרת המועד אלא רק מצות פרסום הנס, וכיוון שיצא ידי חובת ברכת המזון לא ניתן לחזור ולברך כדי לקיים את מצות פרסום הנס.